

פרוייקט העלאת יהודי סוריה ולבנון
ראיון (2) עם ד"ר יוסף דנה, חיפה
תאריך: 1.8.99
מראיין: אריה כהן

אריה כהן: ד"ר דנה, בראיון השני אני מבקש להתרכז בהמשך הלימודים שלך, המשך ההכשרה שלך, המשך העיסוקים האקדמיים שלך, ונעשה את אותם הקשרים ליהודי לבנון פה בחיפה ואולי במקומות אחרים, שהיה לך מגע איתם. בסוף הראיון נדבר על ההקשר הצבאי שלך, כי הבנתי שהיית מושל בצור בתקופת מלחמת של"ג.

ד"ר יוסף דנה: נתחיל בהכשרה הלימודית שלי. התשתית הייתה בדמשק, תשתית מעולה. למרות שאני למדתי עד כיתה ו', אבל למעשה למדנו לקרוא בגיל מוקדם מאוד. ההיקף של הלימודים היה גם לעומק וגם לרוחב. כדוגמה, אני יכול לציין, יש לי אח שקטן ממני בכמה שנים, קוראים לו יצחק, היום הוא מהנדס בכיר בתעשיית החשמל. כשעלינו ארצה הוא היה בן 4, 5, אינני זוכר בדיוק. הוא ידע לקרוא רש"י כבר. הכניסו אותו לגן והגננת התחילה ללמד אותו שיר. אנחנו צחקנו ואמרנו שהוא יודע רש"י. היא חשבה שאנחנו צוחקים, עובדים עליה מה שנקרא.

ש: הגן היה פה בחיפה?

ת: היה בחיפה, כן. היא אמרה – בסדר, תביאו חומש רש"י – כי לא היה לה – אני רוצה לראות. למחרת הבאנו, אז היא לא ידעה לקרוא רש"י, אבל אחי הקטן בן 4, 5, ידע לקרוא רש"י.

ש: איפה הגן הזה היה? באיזו שכונה?

ת: הגן הזה היה בשכונת הדר. אז זה היה נקרא ביל"ו. עד היום הרחוב הזה קיים. הגן הזה עבר לש"ס כמו שרוב המוסדות הממלכתיים-דתיים בהדר עברו לש"ס או לזרם החרדי.

ש: רחוב ביל"ו, איפה זה ככה ממוקם, ליד איזה רחוב

ת: ביל"ו נמצא בסוף הרצל. הוא מחבר בין הרצל לבין יל"ג. מה שהיום קרוב אליו זה קולנוע אורון השומם. הוא סמוך מאוד לשוק תלפיות. זוהי דוגמה רק בכדי שתראה מה בעצם היתה התשתית שלנו. האוירה היתה אוירה לימודית, מאוד מאוד חיובית. לצערי, כשהגענו לפה, אלמלא מאמץ והחלטה נחושה, לא היה יכול תלמיד רגיל להגיע להישגים. אנחנו היינו עקשניים. אבא שלי היתווה דרך מסוימת. הוא מבחינת כלכלת המשפחה וארגון החינוך ... בעזרת השם, כפי שאספר לך בהמשך. אבל היו אנשים רבים שלא הצליחו, נכשלו כשולן חרוץ.

ש: אתה מדבר על אנשים מקרב העדה?

ת: אנשים מקרב העדה. היה נכד למשל של רופא מפורסם בדמשק. היו שניים, היה ד"ר תותאח וד"ר פינטו. הנכד של ד"ר פינטו הגיע לריאלי והריאלי התהדר ב... של עזרה לתלמידים חלשים. הכניסו בכל מחזור כ-10, 15 תלמידים. אני לימדתי דרך אגב בריאלי במשך 19 שנה.

ש: על איזו שנה אתה מדבר עכשיו פחות או יותר?

ת: אני מדבר על תקופה של לפני 30 שנה. כלומר אנחנו מדברים

ש: שנות הששים?

ת: שנות הששים. אז כבר הייתי מורה בריאלי.

ש: אותו נכד של ד"ר פינטו הגיע אז?

ת: הגיע לבית הספר. את כל העשרה האלה שמו כקבוצה חלשה כדי לעזור לה. אבל תמיד כשמורה ... אז התלמידים הטובים צורפו לכיתה טובה אחרת, והתלמידים החלשים הסתובבו באפס מעשה, במקום שיעשו את ההיפך, כי אלה צריכים את הטיפול הדרוש. אז היו אלה מסתובבים בחדר המוסיקה ומנגנים על פסנתר ומשחיתים אותו כי לא היה להם מדריך ואז היו צועקים – תראו את הפראים האלה, מה הם עושים.

ש: כמה מביניהם היו סורים ולבנונים?

ת: מהריאלי הוא היה היחיד, מכל ה-15 האלה. באופן זה בעצם הם נידונו מראש לכשלון חרוץ. וזאת תחת המסווה של ... הכוונות היו טובות, גם כלפי חוץ, בוודאי רצו שהדבר הזה יודע, אבל זוהי דוגמה אחת מיני רבות. אחרים איכשהוא התגלגלו ממוסד למוסד. היה לי חבר בשם חילו, למשל. הוא היה הראשון בכיתה. אני הייתי בין המצטיינים.

ש: חילו מה?

ת: אינני זוכר איך קוראים לו. הוא גר ברוממה בחיפה.

ש: הוא מאותה משפחה של חילו שהיתה להם חנות מאוד גדולה? חילו יאיר?

ת: יכול להיות, היה להם בית מלאכה קטן לקופסאות קרטונים, נדמה לי.

ש: בדמשק? בחארת אל-יהוד?

ת: כן. הוא הגיע לארץ. למרות שהוא היה מצטיין הוא כאן לא מיצה את היכולות שלו. אני והוא היינו המובילים בכיתה והוא נשחק פשוט מאוד, משום שדאגו לפרנסה וקליטה וכולי. הוא לא בא לידי ביטוי. מה עוד? אני אקח את המורה שלי, ד"ר ניסים לטי, שהיה באמת מורה מעולה, היה פדגוג מצוי. טוב, כאילו עשו לו טובה ונתנו לו עבודה כאן, אבל לדעתי הוא ...

ש: בנושא ריפוי שיניים?

ת: בנושא ריפוי שיניים.

ש: במסגרת הצבא?

ת: במסגרת הצבא, נכון. נתנו לו תפקיד כזה. עוד דוגמאות כאלה, אנשים לא הגיעו, לא קיבלו עידוד. אני אומר לך במפורש. למה שאני הגעתי אליו למשל, אני ואחי, פרט לעידוד המשפחתי אנחנו כמעט שלא קיבלנו. אני אומר כמעט, מפני שבבית הספר שלמדנו בו, זה היה בית ספר "נצח ישראל", למדו בו רבים וחשובים, ביניהם השר זבולון המר. אז פה ושם היו כמה מורים שעודדו אותנו, אבל לא הקצו מלגות לדוגמה או משהו יותר מזה, מה שהיום נותנים לרבים אחרים. אני היום חבר בקרן תרבות חיפה. אנחנו ... בסיוע למוכשרים במוסיקה, כאלה למשל שכותבים וסופרים. אני מתבקש, כמו כל חברי ההנהלה, לדון בנושא פה נושא שם. אז לא היה לנו דבר כזה. יכול להיות שהתקופה היתה כזו ... זה פחות או יותר.

ש: אתה זוכר עוד כמה דוגמאות כאלה של ילדים או נערים, אולי קצת יותר בוגרים, שרצו ללכת בכיוון הזה של לימודים באקדמיה בבתי ספר יותר איכותיים ונבצר מהם מפני שלא היתה עזרה?

ת: לא, לא היינו מגובשים. היינו ממש כל אחד בפינה אחרת. כל אחד רצה לדאוג לעצמו, איך שהוא יצליח למשוך בעול ולא התאגדנו. יכול להיות שזה חבל, דבר שלא הצלחנו.

ש: אתה אומר לא התאגדנו, ובהמשך לשיחתנו הקודמת על הארגון של יוצאי סוריה או לבנון שאמור היה ת: נכון. הותיקים לא אירגנו אותנו. אנחנו בכל זאת באנו ואיש לא יודע מהשני. אבל אלה שהיו כאן בראש העדה בוודאי ידעו. היתה להם תמונה מושלמת יותר. היו יכולים ללכד אותנו לעשות איתנו משהו. אבל לא היה דבר מהסוג הזה. אני זוכר למשל שפניתי לוועד העדה הספרדית

ש: מתי פחות או יותר?

ת: זה היה לפני כארבעים שנה. כלומר אם אנחנו היום ב-1999, אז בשנות החמישים, לפני פניתי לאוניברסיטה העברית בירושלים כדי ללמוד. אז אמרו – כן, ברצון, וכולי. בקיצור, קיבלתי 50 לירות, מה שהיום היית יכול, משהו כמו 300 שקל של היום, שזה באמת כלום. זו היתה בושה לקחת את זה, עד כדי כך. זה לא עזר כלום. זה נקרא שאתה קיבלת סיוע. זה היה פחות או יותר. יותר עזרו לנו, אבל גם לא כדבר יזום, בזה שניגשתי לבחינות הכניסה באוניברסיטה העברית בירושלים, ומכיוון שהוכחתי את עצמי אני קיבלתי עשרות מלגות. ממש, מקרנות שונות, וזאת מבלי להתייחס לעדה, אלא פשוט בגלל שעמדתי בקריטריונים השונים. אבל כעדה אני לא בטוח שהיתה מאורגנת. אולי גם לא היו אמצעים, אני לא יודע במי לתלות את האשמה.

ש: אם נגעת באוניברסיטה, אני מבין שהתחלת ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים. באיזה תחום? ת: הגעתי לאוניברסיטה העברית בירושלים. היה אך טבעי שאני אמשך בערבית. היום אני מתפלל על עצמי שהמשכתי ללמוד ספרות עברית. זו גם המגמה שהלכתי בה כל הדרך וגם הדוקטורט שלי בספרות עברית, עם זיקה לערבית. דבר שעושה אותי מיוחד. הלימודים שלי שם נמשכו כמה שנים. תואר ראשון, לאחר מכן שירות צבאי, ותואר שני. קצת דאגה לפרנסת הבית, ואחרי זה תואר שלישי. במשך כל ימי לימודי, לא פסקתי מלעבוד אפילו יום אחד, כי הפרנסה

ש: באיזה תחום?

ת: עבדתי מכל הבא ליד. עד שקלט אותי ד"ר שמוש, אחיו של אמנון שמוש שהיום נמצא במעיין ברוך. ש: מה היה אחיו אז שיכול היה לקלוט אותך?

ת: קראו לו יצחק שמוש. הוא היה מרצה לערבית בחוג לערבית באוניברסיטה העברית בירושלים. לא נתנו לו את הכבוד הראוי. היום במרחק של זמן אני יודע שהוא היה אדם כשרוני. זלזלו בו. באו אנשים מהסטייל המעוצב של כאלה שלמדו במערב. לא התייחסו בכבוד לאסכולה שלה הוא שייך. אבל מכל מקום הוא במשרד המשפטים עמד בראש מחלקת תרגומים, תרגום חוקים. ... פרסומים וחוקים מעברית לערבית. ניגשתי למחלקה הזו, הוא הציע לי, עמדתי בכישורים המתאימים והתחלתי לעבוד. עבדתי במשך שנתיים, שנתיים וחצי תחת השגחתו, דבר שנתן לי לא פחות מאשר כל מה שלמדתי באוניברסיטה העברית בירושלים.

ש: במסגרת הזו, היו עוד יוצאי סוריה ולבנון?

ת: כן. היה אחד מוכשר ביותר בשם דוד אדוארד. הוא אדם שבא מחלב. מדוע אני אומר שהוא מוכשר? הוא עבד גם במשרד המשפטים וגם בקול ישראל בערבית. אדם שהיה מסוגל לשמוע ידיעה מסוכנות ידיעות באנגלית, ישר לתקתק אותה על המכשיר בערבית, לתרגם את זה בראש, זה עובר בראש שלו,

לתקתק בראש, ואחרי חמש דקות להיכנס לאולפן ולהגיש את אותה ידיעה בקול ישראל בערבית גם כן

חיה. אדם מקסים

ש: אדוארד דוד?

ת: לא, שכחתי את שם המשפחה שלו.

ש: אדוארד זה השם הפרטי?

ת: כן. אדוארד - דוד

ש: על אילו שנים אתה מדבר?

ת: אני מדבר על שנות השבעים ...

ש: כאשר כל החלק ששייך למה שהיינו קוראים רשות השידור, היה בשליטה בלעדית של יוצאי עיראק.

ת: יוצאי עיראק, כן. אבל הוא בגלל הכשרון תפס מקום מאוד חשוב.

ש: חוץ ממנו היה עוד מישהו ככה סורי או לבנוני?

ת: לא ידוע לי כי אני לא עבדתי ברשות. נתקלתי בו מכיוון שנפגשנו יחד במחלקה של ד"ר שמוש. מכאן

אני הכרתי אותו.

ש: אוקיי. אתה מסיים את הדוקטורט בנושא?

ת: תורת השיר של משה אבן-עזרא ב"ספר העיונים והדיונים". בערבית זה נקרא "כיתאב אלמוחאזרה

ואלמוזאכרה". שם הוא דן בכל הספרות או יותר נכון השירה העברית בימי הביניים ומנתח אותה. הספר

עצמו נכתב בערבית, אז כאן ... אדם שיהיה בקיא בביקורת של הספרות העברית וגם לדעת יותר ערבית.

הספר הזה חיכה לי במשך עשרות שנים עד שאני באתי וביארתי אותו. זה היה הנושא לדוקטורט שלי.

ש: ואותו סיימת?

ת: בשנת 1974. הספר יצא בהוצאת דביר המכובדת. זו הבמה המכובדת ביותר לדעתי ללימודי היהדות.

הספר יצא בשנת '82.

ש: זה הספר הראשון שלך?

ת: לא. הוצאתי עד אז ספרים רבים, אבל כבמה מכובדת, זה משהו מיוחד. הוצאתי עד היום למעלה

מחמישים ספרים.

ש: המומחיות שלך היא במה שנקרא השוואה בין הספרות הערבית לספרות העברית, אם אינני טועה?

ת: יש לי ארבעה או חמישה תחומי התמחות. קודם כל שירת ימי הביניים בעצמה, זה בעצם

ש: בשפה העברית?

ת: בשפה העברית. דבר שני, השוואה בין שני אלה. דבר שלישי, המבנה של הערבית היהודית. למדתי

אצל פרופ' בלאו כיצד להתייחס לטקסטים שנכתבו בימי הביניים בערבית, מבחינה לשונית, מבחינה תכנית

– הרמב"ם, "חובות הלבבות" של רבנו בחיי, הרס"ג רבי סעדיה גאון, ועוד אחרים. הספרים האלה הם די

קשים למי שאיננו יודע את שתי השפות, ומי שאיננו יודע את הלהגים. אז זה תחום נוסף. ותחום נוסף על

אלה – התמחות בערבית מדוברת. הוצאתי כארבעה, חמישה ספרים בתחום המדוברת. הוצאתי כעשרה

מילונים שונים ... מדוברת

ש: שגם אני התחבטתי באחד מהם. יפה. אז זה התחום האקדמי. לאחר מכן, היית כבר אני מבין, אתה כאן מלמד ויש לך כאן מכון שהקמת ושיכללת במסגרת המכללה למורים לערבית.

ת: כן. המכללה למורים ערבים. לפני כן היה שלב חשוב, אני לימדתי 15 שנים באוניברסיטת חיפה. לימדתי שם גם ערבית מדוברת וגם בחוג לספרות עברית, וכן לימדתי ערבית. 15 שנים. לאחר מכן קיבלו אותי ... המכללות התפתחו והתקדמו וניתנה להם האפשרות להעניק תארים אקדמיים. הציעו לי להיות ראש החוג לעברית, ואני 15 שנים ראש החוג לעברית. כמו כן פיתו אותי, נתנו לי את האפשרות, באמצעות 400 אלף שו"ק שקיבלתי, לפתוח מכון למחקר משווה בערבית. אני השגתי אותו, הקמתי אותו ואני מנהל אותו וכבר הוצאתי כמה ספרים בתחום ...

ש: הבנתי. יש לך גם אחים נדמה לי, יש אח שמלמד באוניברסיטה בחיפה.

ת: זה אחד הדברים שבו הוא עוסק. עיקר עיסוקו הוא ראש האגף למיעוטים במשרד הדתות. שם הוא עובד למעלה משלושים שנה. הוא הכיר את שרי משרד הדתות ולמעשה את כל שרי הממשלה, כי היו שרים ... ששימשו גם כשרי דתות בתקופות מסוימות. עיקר עיסוקו הוא

ש: הוא פירסם גם הרבה ספרים בנושאים האלה שקשורים לעדות בישראל.

ת: שניים, שלושה ספרים, כן. בעיקר על הדרוזים. הוא גם מלמד מעט באוניברסיטת חיפה. כן הוא מרבה להרצות בחוגים שונים.

ש: אוקיי. אני הבנתי בשיחה המקדימה שבין היתר היית מושל אולי בכמה מקומות, אבל מה שאני יודע זה בעיר צור, בעיקר בתקופת מבצע של"ג. אני יודע, מתוך המחקר שלי, שהיו נסיונות לא קטנים מצד משרד ראש הממשלה, המוסד, הסוכנות, יחידת מודיעין בצה"ל שעסקה במיוחד בענין הזה שתיכף אני אגיד, כל הגופים האלה בעצם עשו מין שליחות עליה. זאת אומרת לא שליחות עליה אלא נשלחו על ידי הגופים שלהם כדי להגיע ליהודים בלבנון ולהביא לכך שהם יעלו ארצה. קודם כל על הפעילות הזו, אתה היית מודע לה? אתה יודע עליה?

ת: לא. זה לא היה ... אני הייתי בתפקיד צבאי נטו. ממש להיות המושל של העיר.

ש: לא היתה לך נגיעה ליהודים שנמצאים?

ת: לא היתה לי נגיעה.

ש: בצור היו יהודים?

ת: בצור לא היו יהודים. בתקופה שלי לא.

ש: אנחנו מדברים על 1982 עד?

ת: '82, '83, תחילת '84.

ש: היית אז בשירות מילואים?

ת: הייתי בשירות מילואים בלבד, וכל מה שעשיתי היה להיות בשירות מילואים.

ש: אוקיי. בשיחה המקדימה סיפרת לי על איזה שהוא מקרה עם המוכתאר של רשידיה, מחנה הפליטים.

ת: נכון. היה שם מחנה פליטים. נתקלנו בכמה מקרים, נתקלנו ביהודים, יותר נכון יהודיות, שהיו בעיר והיו נשואות למוסלמים. לא רבים אבל היו שני מקרים. המקרה הזה היה של שרת בית ספר ברשידיה. השרת היה מוסלמי. אשתו היתה יהודיה.

ש: עד כמה שאני זוכר הם התחתנו עוד לפני 48', לפני מלחמת השחרור, ובבריחה הוא הגיע ללבנון עם אשתו.

ת: כן. היה עוד מקרה כזה בבית חרושת לגפרורים נור שהיה

ש: בצידון?

ת: לא. הוא היה בעכו לפני המלחמה.

ש: כן, נכון, אבל היה לו סניף שהוקם על ידי משפחת אלקיים, לא משפחת אלקיים, אלא שני האחים וייצמן מעכו שהגיעו באמת ללבנון, אבל הם הקימו אותו

ת: אינני יודע פרטים מדוייקים.

ש: אולי בביירות נדמה לי, או בסמיכות לביירות. על המקרה הזה אתה

ת: כן, אז היה שם צירוף כזה גם כן של מוסלמי שנשא יהודיה.

ש: מעכו?

ת: כן. מה עוד? אלה היו הדברים העיקריים שאני זוכר. היה מקרה של חייל צה"ל שאחותו בלבנון, זה הובא לידיעתך, הוא חיפאי ... והוא החליט להפתיע את אחותו לבר מצווה של הבן והוא עבר את הגבול. הוא נהרג. היו לי פרטים עליו, כרגע אני ...

ש: הוא נהרג בחילופי אש עם מחבלים או משהו?

ת: בגבול.

ש: אז האחות שלו היתה יהודיה שחיה בלבנון במסגרת המשפחה היהודיה שלו?

ת: כן ...

ש: הבנתי. אתה זוכר מתי זה פורסם אולי?

ת: זה פורסם בעיתונות, אבל באחד הספרים שלי אני מזכיר אותו.

ש: אחד הספרים שלך?

ת: אחד הספרים שאני רוצה להוציא. אני חיברתי רומן על צור, בתוכו אני מתאר גם את המקרה הזה. יש לי נדמה לי כמה פרטים עליו. אני פשוט ניתקתי מגע עם הספר שלי, אבל שם יש כמה פרטים עליו.

ש: בכל אופן, עם משפחות יהודיות בלבנון לא היה לך שום קשר, חוץ מאותם

ת: לא היה לי שום קשר. היתה לנו משפחה בלבנון אבל היא לא עלתה ארצה.

ש: לך אישית אתה מתכוון?

ת: כן. המשפחה הזו היגרה לארגנטינה. במשפחה הלבנונית, בגלל האמצעים הכלכליים שהיו לה, לא כולם עלו ארצה. היו יכולים לנסוע לאיטליה, לצרפת, לדרום אמריקה ולחיות חיי רווחה. על כן לא עלו לארץ.

ש: אתה קודם סיפרת לי על כך שהאיש הזה מרשידיה, שרת בית הספר, שאני יודע שהוא היה מוכתאר כי גם אני הייתי אז באותה תקופה שם, בא אליך. זאת אומרת הוא ביקש, או אשתו הגיעה אליך?

ת: אשתו הגיעה אלי.

ש: לצורךך?

ת: היא רצתה לראות מה זה חייל צה"ל. פשוט היא שמעה שיש פה אחד שגם דובר ערבית, הכוונה אלי ... בתור החווייה הזו היא הביאה את אחד הילדים. אז הבן השתעשע בתקווה שיהיה חייל צה"ל. כמובן שזה

היה ... לבנוני לכל דבר. המנטליות שלהם היתה לבנונית, ההתנהגות, הכל. אבל היתה להם זיקה, היתה להם נשמה, לכן היתה נשמה יהודית. הם שכחו כמעט את כל המנהגים.

ש: היא שכחה את המנהגים היהודיים?

ת: הם ניסו עם הילדים משהו, אבל

ש: מי זה הם ניסו?

ת: הבעל והאשה. היא עם בעלה ניסו, יום כיפור לשמור, משהו כזה.

ש: אבל בעלה היה מוסלמי.

ת: בעלה היה מוסלמי, כן.

ש: אבל בכל זאת?

ת: כן. הוא היה כנראה לא במיוחד משכיל כדי לעמוד על הדברים שלו, הוא לא היה לאומני באופן מיוחד.

סתם עמך, אם אפשר לומר כך. מוסלמי עמך כזה. הוא הלך אחרי אשתו. אבל האשה לא ידעה הרבה. אחרי הרבה שנים ניתק הקשר עם התרבות היהודית.

ש: אתה יודע שניסו להתנקש בחייו?

ת: אחרי התקופה שאני הייתי?

ש: ייתכן, אני לא יודע. אני הייתי שם כמה תקופות ... אבל לא חשוב. ניסו להתנקש בחייו ולא הצליחו. רק פצעו אותו.

ת: כן.

ש: חוץ מהמקרה הזה אתה יודע על עוד כמה מקרים של יהודים או בעצם יהודיות שמנסות בלבנון להתחבר עם איזו שהיא אישיות בצבא או בעלי תפקידים כדי להגיע ארצה, או הביעו נכונות?

ת: לא. אני לא הייתי קרוב לתחום הזה.

ש: אחרי שגמרת עם העניין הזה של שירות בלבנון, הגעת הנה חזרה.

ת: אגב, זה לא השירות הראשון שלי כמושל. אני הייתי מושל הגדר הטובה. הייתי בין המקימים שלה, כשר הבטחון היה פרס.

ש: אנחנו מדברים על שנות השבעים?

ת: נכון. '74 נדמה לי. יש לי קטעי עיתונות, צילומים עם פרס וכולי. אני הייתי הראשון שהכניס פועלים לבנוניים שעבדו בישראל. במיוחד בקרית שמונה. ... הגיעו גם למתפרות, הן עבדו כתופרות. זה התחיל בכך שהגשנו להם עזרה רפואית, בדרך הטשטוש שהיתה בגדר. לאט לאט העניין הזה התפתח. אז החלטנו לפתוח את הגדר הטובה.

ש: כן.

ת: פעם שניה הייתי מושל בעיר תבנין, עיירת המחבלים תבנין. ופעם שלישית זה היה בעיר צור. בכולם אני מאוד נהנית, קשרתי קשרים מצויינים עם האנשים במקום, כולל השיעים. החברים הטובים ביותר שלי היו שיעים.

ש: עוד לפני שחלה בהם התפנית.

ת: כן, אבל אני במידה מסויימת חושב שקשרים

ש: אישיים יותר.

ת: כן, גרמו לכך שלא תתפרץ האיבה. בכל אופן בתקופה שאני הייתי היו הרבה שיח'ים שהיו באים לבקר. אחד הציע לעשות לי בכתב ידו ספר שירים, להעניק לי כמתנה, אבל אני פשוט חסתי על מאור עיניו. יש לי עד היום כרטיסי ביקור מאותה תקופה, משיח' ... אז זה פחות או יותר מה שיכולתי לתרום, נער קטן שבא מסוריה ולבנון, לטובת ...

ש: הענין הזה של הגשרים הפתוחים, אתה לא יודע אם זה לא נוצל כדי להעביר יהודים מסוריה? זה היה פתח בשליטתנו. רק בעיה אחת היתה, לעבור את גבול לבנון-סוריה. האם זה נוצל? אתה יודע?

ת: זה מה שרציתי לומר לך. הבעיה היתה לעבור את הגבול ללבנון. מנסיוני אני יודע שהיה קשה מאוד לעשות את זה ... את הדרך הזו, למי שהיה בעל דרכון סורי. מי שלא היה לו דרכון סורי, היה לו דרכון אחר

ש: לבנוני או

ת: אנחנו היינו למשל עם דרכון לבנוני, אנחנו עברנו ללבנון והגענו לארץ. אבל לגבי אחרים אני לא יכולתי לעקוב ...

ש: בוא נלך הלאה. אנחנו מגיעים כבר לשנות התשעים. מה קורה עם המשפחה? אני מבין שגם עוד שבוע או משהו כזה יהיה איזה כינוס? לא כינוס בדיוק, אלא אזכרה?

ת: אזכרה לסבי. מלאו 25 שנה לפטירתו. כאן הוא ניסה לארגן וללקט את השרידים ולרפא את השברים הוא היה רב בבית הכנסת.

ש: מה שם הסבא?

ת: שם סבי יוסף דנה. הוא קרא לעצמו יוסף יהודה דנה, מכאן גם שם הספר שלו "ברכת יד"י", או "בכתב יד"י". בשנת '46 הוא ... את האמת בין הציונות ובין התנועה הלאומית הערבית. לפני הקמת המדינה, בשנת '46, הוא עלה ארצה. אנחנו כנראה

ש: התיישב בחיפה?

ת: התיישב בחיפה ועמד בראש בית הכנסת של יוצאי סוריה והלבנון שהיה ברחוב השומר, מה שהיום רחוב אימבר. שם הוא ליקט סביבו את כל באי הסביבה. זה היה בית כנסת גדול ורציני ובאו אליו למעשה כל אנשי העיר שהיו בהדר, היו בסביבה. אז הקהילה התחילה להתגבש.

ש: אתה, לפי מה שאני מבין ממך, הוא יסד את בית הכנסת הזה?

ת: לא.

ש: או שלאחר מכן הוא פשוט תפס שם

ת: ... הוא תפס את המקום הראוי לו ואיך אומרים, ההיסטוריה חיפשה מנהיג, אז מנהיג הגיע.

ש: מתי הוא הנהיג את בית הכנסת הזה?

ת: מאז '46 עד פטירתו בשנת '74.

ש: הוא שימש שם כ-?

ת: כרב ומנהיג. היה גם בתפקידים מעשיים של מוהל. שוחט לא נתנו לו מפני שלא היה לו רשיון לשחוט. הוא היה דרשן מאוד מבוקש לאזכרות. אני זוכר שאני לגמרי באקראי הייתי בתל אביב. מישהו שמע את

שמי ושאל אותי אם זה סבי הדרשן. כלומר בכל מקום ידעו. דרשה מושכת אנשים מכל חלקי הארץ, כל אדם יש לו משפחה ובאים מכל חלקי הארץ לשמוע. באופן הזה הוא היה ידוע בתפקיד הזה.

ש: במסגרת בית הכנסת, אני מתאר לעצמי, כשעומדים בין דת למנהיגות אז יש, איך קראת לזה, לאחות את השברים. תפרוט את זה לפרוטות בבקשה. זה אומר עזרה הדדית?

ת: באו אנשים שהיו מרי נפש, הגורל לא כל כך הטיב איתם

ש: מבני העדה?

ת: מבני העדה. כי תראה, הציונות האמיתית באמת הפיחה בהם רוח חיים. עלו ארצה והנה הגיעו למחרת אל השגרה - מה מלבישים את הילדים, מה מאכילים אותם, אין עבודה, אין תעסוקה, אין אמצעים. אז הם הולכים לבית הכנסת כדי קצת להרים את מצב הרוח. תאר לעצמך, גם האנשים שלא התמידו בדת היו הצרכנים של בית הכנסת. לדוגמה, אבי היה נותן שיעור בשבת אחר הצהריים דרך קבע. היו הרבה אנשים שנהרו לתחרויות כדורגל. אז היו באים לשמוע את הרב ומשם ממשיכים אחרי זה למשחקי הכדורגל. זאת אומרת, הם רצו כאן את התימוכין הרוחני ואחרי זה עוד קצת הנאות בחיים. זה היה המורפיום להמונים. גם הכדורגל וגם הדרשה. אם אין פרנסה, אין עבודה וכוליי, אז לפחות היה להם משהו אחר כתחליף.

ש: אתה היית משתתף בדרשות האלה?

ת: כן, בדרך קבע הייתי משתתף בדרשות. אני יכול לומר לך דוקא כמי שהתמחה בספרות עברית דבר שהוא אבסורדי - יש ספרים שנכתבו על הדרשנות והדרשנים ומבנה הדרשה, ספרים מאוד מאוד מכובדים. בין עמיתיי באוניברסיטה היו כאלה שלימדו על הדרשות, אבל הם לא היו בחיים שלהם ולו פעם אחת

ש: בדרשה אמיתית במציאות.

ת: בדרשה אמיתית, כן. הם היו יכולים ... שעות על גבי שעות, וזה קורס שנתי לפעמים. אבל סתם לעמוד בפני דרשן ולראות באמת איך הוא מנהל את הדרשה, הם לא היו ולא ראו. זה לפעמים הראה לי את העקרונות שבעבודה שלהם. מצד שני, דוקא אנשים כאלה מגיעים למעמד כל כך מכובד, ויש מרצים בכירים באוניברסיטה, כשבעצם אין הרבה ביסוס

ש: אין עבודת שדה מה שנקרא.

ת: נכון.

ש: באותה מסגרת של בית הכנסת, הסבא יסד משהו כמו מתן עזרה בסתר או הכנסת כלה? כל מיני, איך נקרא לזה, קרנות עזרה שמיוחדות לעולי סוריה ולבנון?

ת: באופן רשמי אתה לא מוצא דבר מסודר וכוליי. אבל אדם שהיה זקוק, לא היתה בעיה לגביו. כלומר אנשים היו נרתמים יחד ועוזרים אחד לשני.

ש: באיזו צורה? מה זאת אומרת נרתמים? למשל בבית הכנסת בשבת היו אומרים - צריך לתרום למקרה זה וזה והקהל מתבקש?

ת: לא. לא היו עושים את זה בפורום שעל הבמה, כי ... מתן בסתר. זה לא בצורה כל כך פורמלית וגלויה. מספיק שהיו לוקחים כמה אנשים ומדברים איתם, אנשים בעלי אמצעים. לא היה טעם לפנות לכל הציבור. היו פונים לאנשים מסויימים, והם היו מגישים עזרה.

ש: אתה מכיר מקרים מיוחדים של עזרה מיוחדת למישהו?

ת: לא.

ש: אבל אתה יודע שהענין

ת: זה היה קיים בשטח. אני בעצמי לא הייתי מודע לדברים האלה, מה עוד שאחרי 10 שנים שהיינו מתפללים בבית הכנסת של סבי, למעשה עברנו בית כנסת ושם ... בית כנסת יותר אינטליגנטי, "היכל נתנאל". העזרה לזולת לא היתה חמה באותה מידה כמו שהיה בבית הכנסת של סבי.

ש: כי "היכל נתנאל" אם אינני טועה היה בית הכנסת של הגבירים ...

ת: ... כן, כן. אנחנו עלינו במעמד, תפסנו שם מקום, והגבירים דואגים ...

ש: אתה יודע, זה מאוד מעניין מבחינה סוציולוגית המעבר הזה שלכם. מתי הייתם במעמד, זאת אומרת כל התהליך הזה איך הוא קרה? פתאום כשמישהו מבני המשפחה קיבל מעמד של דוקטור, היה לו דוקטורט, אז קיבלתם הודעה מ"היכל נתנאל" – אוקיי, אתם יכולים עכשיו לבוא? ספר לי קצת על התהליך, איך זה קורה?

ת: אנחנו עברנו אחרי קבלת התארים, אבל זה ענין של איכויות חיים. ראו שאנחנו שואפים להשכלה וזה בכלל לא היה קשור לאמצעים שלא היו לנו. זה ענין של החלטה אישית של אדם. ראינו שאפשר שם לשמוע שעורים. היה לנו מורה שהדריך אותנו ולימד אותנו.

ש: בבית הכנסת הזה, "היכל נתנאל"?

ת: כן. היה אדם משכיל בשם חבובה שהיה מורה ב"ריאלי"

ש: מורה ל-?

ת: מורה לערבית בבתי הספר "הריאלי".

ש: באילו שנים פחות או יותר? הוא היה סורי, נכון? דמשקאי?

ת: כן הוא היה סורי, אבל לפני שני דורות ... מבחינת התקופה אני חושב שאני מדבר על שנות השבעים.

ש: עם אותו חבובה?

ת: אותו חבובה שהזכרנו אותו גם לגבי בנו שהוא השיא אותו בגיל שבעים, הבן היה בגיל שבעים.

ש: כן, כן.

ת: כל הדברים האלה, כל הנתונים האלה, הביאו אותנו לעלות במעמד. מה עוד שחברים גם שאלו באיזה בית כנסת אנחנו מתפללים. היה יותר מכובד להגיד שאנחנו מתפללים ב"היכל נתנאל" ולא בית הכנסת של סבי. אז היה אבסורד שדוקא סבי שהיה המנהיג של בית הכנסת הפסיד אותנו ואנחנו עברנו לבית כנסת אחר, לגמרי שונה. שם נקלט הנסיון.

ש: מתי אתם עוברים מקום מגורים?

ת: עד היום הוריי נמצאים ברחוב הרצל, עד היום. חמישים שנה, מאז שקנו את הבית, הם נשארו שם. אני נשאתי אשה שההורים שלה הם מפולין. אגב, כמעט כל האחים שלי עשו דבר כזה.

ש: זה יצא במקרה או שבמיוחד חיפשתם את השילוב הזה?

ת: אתה יכול לשאול אותי באופן אישי. תראה, אני כאדם משכיל רציתי בת זוג שאפשר יהיה לדבר איתה, לשוחח איתה. זה היה מרכיב טבעי. כלומר במפגש ... זה בעצם מה שיצא

ש: יד המקרה היתה בענין.

ת: יד המקרה. אילו הייתי מוצא מישהי מעדות המזרח, הייתי גם מדבר איתה. לא היתה לי בעיקרון חסימה שלא לדבר עם מישהי מעדות המזרח, אבל בשטח אלו היו הבחורות שנתקלתי בהן. אז נשאתי אותה, וכמובן שחיי השתנו מאז מבחינה תרבותית, הליכה לבית כנסת לא ספרדי מפני שעברנו לכרמל. לא היו שם בתי כנסת ספרדיים, למרות שאני מכיר את כל המנגינות ואת כל התפילות. מתוך עשרה בתי כנסת לא יכולת למצוא בית כנסת אחד ספרדי. זאת אומרת זה לא זמין. המשונה הוא, אם זה מעניין אותך, אני היום גבאי בבית הכנסת המרכזי של האשכנזים. אני עומד ליד בעל הקורא בתורה ומתקן לו, וכולם שואלים אותי איך לקרוא והאם זה "יִצָא" או "יִזָּא", אם "בְּצֶרֶה" או "בּוֹצֶרֶה", נגיד לדוגמה בשבת האחרונה שקראנו. אז אני עונה להם. בסוגריים אני יכול לספר לך שזה מה שלמדתי אצל חכם שאול ולא מה שלמדתי באוניברסיטה בתואר הראשון, השני או השלישי. זה מה שלמדתי בתואר אפס, נקרא לו, כשלמדתי אצל חכם שאול.

ש: בחדר?

ת: בחדר, כן, בכותאב. אז הנה אתה רואה איך מעבר תרבותי נרקם.

ש: שאלה יותר אישית משפחתית – בבית אתה הקפדת על חינוך הילדים בענין הזה של המורשת הסורית-לבנונית-ערבית, מנהגים, כל מה שקשור לענין הזה?

ת: התשובה החד-משמעית היא לא, בכלל לא. זה אני אשם בכך. היום יש לי בן בן 30, הוא רב, הוא אשכנזי לכל דבר. עם זאת אני יכול לציין שהוא מגלה את הספרדיות ובפועל מקיים את המצוות כספרדי, למרות שהוא קיבל חינוך אשכנזי גם בבית ספר וגם אצלי. האשה יותר עסקה בחינוך, אני יותר עסקתי בפרנסה. כמובן האשה חונכה כפי שהיא הבינה. במשך הזמן, מעט מעט נתתי בענין חינוך לילדים ויותר כתבלין ולא על מנת שזה יהיה חלק מהתרבות שלהם.

ש: מטבח למשל? מאכלים?

ת: המאכלים הם ישראליים ולא מזרחיים. כשאנחנו באים לאמא אנחנו פושטים על המטבח המזרחי ונהנים מאוד מאוד מהבישול הזה, אבל לא אימצנו אותו בבית.

ש: באופן כללי הייתי מבקש ככה לסיום, אלא אם כן יש עוד נושא שאתה רוצה להעלות ואני פשוט לא יודע לשאול כמו שאומרים, לענין הזה של הקליטה. איך לדעתך יהודי לבנון וסוריה נקלטו כאן בחיפה או במקומות אחרים, אם אתה יודע? באופן כללי, התרשמות כללית שלך.

ת: לדעתי לא היתה עליה מכובדת. אני לא מאשים את המדינה בזה מפני שבאו מאות אלפים. למזלנו הרע לא היה לנו פטרון.

ש: למי לא היה פטרון?

ת: בכלל, לאלה שבאו. רק לקיבוצים שהם ...

ש: אתה מדבר על יוצאי סוריה ולבנון? אה, כלל המזרחים מה שנקרא.

ת: כן. הקיבוצים נתנו את חלקם בצורה יפה, אם כי אני כאדם דתי דעתי לא נוחה ממה שהם העניקו, מפני שבאותה מידה הם לקחו מאנשי המזרח את התרבות שלהם, ודת גם היתה התרבות שלהם. יצא שאנשים שעזבו את הקיבוץ, בעצם עזבו את התרבות, שאמרנו שהיא תרבות ודת, ונשארו בלא כלום. אבל סך הכל

הקיבוצים ניסו לעשות. לדעתי היה בזה גם הרבה ... היו הרבה אנשים שבאופן פרטי השתדלו, התאמצו, וגם הצליחו, אבל לא היו רבים כאלה. דבר נוסף שהייתי רוצה להוסיף, הקהילה הלבנונית והסורית, היהודית, מעולם לא היתה מעורבת בפשע. אתה לא תמצא בקרב העדה מישוהו, אולי אני מכליל, דברים יכולים להשתנות. תנסה לחפש אותם בבתי סהר בין הרוצחים ... או דברים כאלה, אתה לא תמצא יוצאי סוריה ולבנון ביניהם. סמים זה כבר ... זה כבר מתחיל לעבור גם את גבולות ... אבל סך הכל הם אנשים שגם אם הם דתיים וגם אם לא, אז הם מתונים בדעותיהם. הדמשקאי באופן מיוחד. הוא לא קופץ גבוה מדי, ולא נמוך מדי. הוא הולך עם האמצע וממש אני יכול להגיד שהוא שקול, מתון, שוקל כל דבר. על כן גם לא מגיע לידי קיצוניות.

ש: שאלה אחרונה – האם ניסו לגייס אותך, או מישוהו שאתה מכיר בחיפה, כנציג של העדה הסורית-לבנונית לצורך ענינים פוליטיים, בחירות מקומיות או ארציות או משהו בסגנון הזה?

ת: פנו אלי בכמה דרכים. נגיד כשתמ"י נוסדה

ש: של אבו-חצירא?

ת: נכון, של השר אבו-חצירא.

ש: השם הפרטי שלו נעלם לי.

ת: לא זוכר. הוא לא בחדשות אז שוכחים. ניסו ... "לקישוט" כמה אנשים אקדמיים מעדות המזרח. אבל אני סירבתי מפני שאני התחלתי מסלול אקדמי. ראשי היה בתוך הספרים, ומדובר על לפני עשרים שנה. דחיתי הרבה מאוד הצעות. דחיתי הצעה לעמוד בראש מחלקה בטלויזיה כשהיא קמה, ועוד כל מיני דברים ...

ש: ראש מחלקה לערבית?

ת: כן, לערבית.

ש: אני שואל יותר בכיוון של יהודי סוריה ולבנון. יש כאן גרעין של סורים ולבנונים בחיפה. למשל בתחום העירוני יותר, לצבור כוח, להתאגד. זה לא?

ת: לא, לא פנו אלי ואני גם לא התעניינתי בזה. הנושאים הפוליטיים לא עניינו אותי. יש לי השקפה פוליטית מוגדרת ומגובשת, אבל לא בשביל שאני אלך איתה בראש חוצות.

ש: אני שואל מבחוץ, כשמגיעים אליך.

ת: לא.

ש: חוץ מהמקרה הזה של אבו-חצירא?

ת: לא פנו אלי. אני יודע שנגיד בוועד העדה הספרדית ניסו לגייס אותי לכל מיני דברים. דיברו דיברו, אבל לא פנו בסוף. אינני יודע למה, לא יצא כלום.

ש: היה רעיון לשלב ... אקדמי של קידום מלגות לתלמידים?

ת: כן. היה למשל טכס די מרשים שאירגנתי לכבוד עלייתו של הרב חמרה. הזמנו אותו לחיפה, היה ראש העיר

ש: מתי זה היה?

ת: לפני שלוש שנים. אני גם הזמנתי אותו לבית הכנסת האשכנזי שאני חבר בו בוועד. הוא הירצה שם לפני פורום אשכנזי. אז לכבודו בא הרב הראשי הרב שאר-ישוב, היה ראש העיר מצנע, והיו עוד הרבה אנשים. אני בעצמי הנחיתי את הערב וגם נתתי הרצאה על יהודי סוריה מבחינה היסטורית. פשוט רציתי להראות שהם לא ירדו מהעצים וכולם הבינו את החשיבות ההיסטורית וההלכתית אז שמע אותי מישהו, אדם מאוד מרכזי, לא אומר מה שמו, הוא בא ... ואמר – תשמע, אתה האיש, אתה מוכרח לעמוד בראש ועדה שתתעסק בתרבות ותארגן את כל הנוער. זה היה לפני שלוש שנים, אבל מאז אני לא שמעתי.

ש: לא היתה פניה נוספת?

ת: לא היתה שום פניה נוספת.

ש: יש לך מושג למה?

ת: אין לי מושג למה ואני יודע שיש להם האבסורד הוא שפונים אלי מהעירייה למשל, ולא נגיד חשבו שאני לא כשיר או לא מוכשר. אני יושב בוועדה עם ראש העיר, קרן תרבות חיפה שכבר הזכרתי, ואנחנו דנים בכל מיני נושאים. אני בטוח שלא בחרו אותי בגלל העינים היפות שלי. ברוך השם אני חבר בכל מיני מוסדות ולאו דוקא ...

ש: דרך אגב, למה לא רצית לציין את השם של אותו אדם מוועד העדה הספרדית שפנה אליך?

ת: תראה, באיזה שהוא אופן הוא הרגיש לא נוח. אנחנו ידידים טובים, והוא הרגיש לא נוח. אנחנו ... וזה יחזור כבומרנג. אולי פעם יפנה, מי יודע? אבל שלוש שנים לא פנה.

ש: הבנתי. דרך אגב, אתה יודע אם יש ועדה שעוסקת בענין הזה בוועד העדה הספרדית בחיפה, לא למען יהודי המזרח, אלא למען יהודי סוריה ולבנון, ילדי סוריה ולבנון, דור שני ושלישי?

ת: לא יודע לי על דבר כזה. יכול להיות שאני בגיל כזה או ממשפחה שלא נזקקה לזה ולא פנו. אבל אני משער אין דבר כזה. כמעט בטוח שאין דבר כזה. אבל היה מקום לדבר כזה, בהחלט.

ש: עוד משהו שעולה ככה והיית רוצה? משהו שקשור ליהודי סוריה ולבנון פה בחיפה? אני מבין שלאחר מכן, בשנות השבעים, הם כבר התחילו להתפזר.

ת: כן, התחילו להתפזר.

ש: יש ריכוזים שאתה יודע עליהם בשנים האחרונות בחיפה?

ת: לא. אני יודע שיש קצת בקרית אליעזר, הרבה מאוד בהדר. הרבה עלו לסביבות רמת הדר. יש בכרמל הצרפתי. משפחת לוי. אבל אין ריכוזים. כל אחד לקח כפי יכולתי מבחינה כלכלית, איפה שהיה יכול לגור. לא באה אחת לגור על יד השניה מפני שהיא לבנונית או סורית, אלא כל אחד במקום שהתאפשר לו אז הוא

ש: אתה מדבר על השנים האחרונות? תופעה של השנים האחרונות?

ת: לפחות עשרים שנה. אבל ככה אם אתה מסתובב נאמר בשוק תלפיות ואתה הולך לחנות שבעל המכולת הוא סורי-לבנוני, אז עוד מרגישים איזו שהיא נוסטלגיה ובאים לקנות אצלו. אבל מגורים זה לא לפי שיקולי ... עד כדי כך. אתה יכול לשמוע אשה ומיד אתה מזהה שהיא לבנונית. אבל נוצר פה מרחק שאתה לא שואל האם את לבנונית או סורית. הגענו למצב כזה, ואולי טוב, אינני יודע, שבעצם איש ... ישראל.

ש: ד"ר דנה יוסף אני רוצה להודות לך על ההעשרה הזאת שהעשרת אותי במשך שני הראיונות ותודה רבה לך.
ת: היה גם לי נעים מאוד, תודה.